

U m b e r t o

ECO

Vytváření nepřítelů
a jiné příležitostné texty

VYTVÁŘENÍ NEPŘÍTELE

Před lety jsem jel v New Yorku s taxikářem obtížně rozluštitelného jména, který říkal, že je Pákistánec. Zeptal se mě, odkud jsem já, a já odpověděl, že z Itálie. Chtěl vědět, kolik nás je, a byl ohromen, že tak málo a že naším jazykem není angličtina.

Nakonec se zeptal, kdo jsou naši nepřátelé. Na mé „prosím?“ mi vyložil, že ho zajímá, s kterými národy jsme po staletí ve válce kvůli územním nárokům, etnickým nesnášenlivostem, neustálému porušování hranic a tak podobně. Odpověděl jsem, že neválčíme s nikým. Trpělivě mi vysvětlil, že se ptal na naše odvěké nepřátele, se kterými se navzájem zabíjíme. Zopakoval jsem mu, že je nemáme, že poslední válku jsme vedli před víc než půl stoletím, a navíc jsme ji začali proti jednomu nepříteli a zakončili proti jinému.

Neuspokojilo ho to. Jak je možné, že existuje národ bez nepřátel? Vystoupil jsem a dal jsem mu dva dolary spropitného, abych mu vynahradil náš lhostejný pacifismus, a teprve později mne napadlo, co jsem mu měl odpovědět: že totiž není pravda, že by Italové neměli nepřátele. Nemají vnější nepřátele a rozhodně nejsou schopni se dohodnout, kdo to má být, protože neustále válčí mezi sebou: Pisa proti Lucce, guelfové proti ghibellinům, severané proti jižanům, fašisté proti partyzánům, mafie proti státu, vláda proti soudům – a škoda že tenkrát ještě nedošlo k pádu dvou Prodiho vlád, to bych mu mohl lépe vysvětlit, co znamená prohrát válku střelbou do vlastních řad.

Když jsem se však nad tou příhodou zamyslel hlouběji, uvědomil jsem si, že jedním z neštěstí naší země za posledních šedesát let bylo právě to, že neměla opravdové nepřátele. Itálie se sjednotila díky přítomnosti Rakušanů nebo, jak říkával Berchet, těch *německých hrubiánů a protivů*; Mussolinimu se podařilo získat podporu lidu, když nás podněcoval k pomstě za okleštěné vítězství, za ponížení v Dogali a v Adui a za židovskou „demoplutokracii“, která na nás uvaluje nespravedlivé sankce. Jen se podívejme, co se stalo se Spojenými státy, když Říše zla zmizela a velký sovětský nepřítel se rozplynul.

Hrozil jim krach vlastní identity, dokud Bin Ládin z vděku za podporu, již se mu dostávalo v dobách boje proti Sovětskému svazu, nevložil na Spojené státy svou slitovnou ruku a neposkytl Bushovi příležitost vytvořit si nové nepřátele, a upevnit tak pocit národní identity a také svou moc.

Mít nepřítel je důležité nejen k tomu, abychom vymezili vlastní identitu, ale i k tomu, abychom si obstarali překážku, na níž můžeme poměřovat svůj systém hodnot a na níž při konfrontaci můžeme předvést svou hodnotu. Chybí-li tudíž nepřítel, je potřeba si ho vykonstruovat. Povšimněme si, jak velkomyslně a pohotově označovali veronští naziskini za nepřítel každého, kdo do jejich skupiny nepatřil, právě proto, aby skupinu tvořili. A při této příležitosti nás ani tak nezajímá onen vcelku přirozený jev rozpoznávání nepřítel, který nás ohrožuje, nýbrž proces, jak se nepřítel vytváří a demonizuje. Cicero ve svých *Čtyřech řečech proti Catilinovi* (II, 10–23) nemusel vykreslovat nepřítel, neboť měl o Catilinově spiknutí důkazy. Přesto ho vytváří, když v druhé řeči líčí senátorům Catilinovy přátele a na hlavního obviněného nechává dopadnout odraz jejich morální zvrhlosti:

Oni leží na hostinách, objímají nestydaté ženy a jsou zemdlení vínem, přecpáni jídlem, ověnceni věnci, natření mastmi, zeslabení smilstvy a ve svém opilství žvaní něco o vraždění dobrých lidí a zapalování města. [...] ...mají upravený zevnějšek, ostříhané vlasy, jsou buď bez vousů, nebo dobře oholeni, nosí tuniky s dlouhými rukávy, sahající jim až po kotníky, odívají se spíš plachtami, ne tógami... Tito chlapci, tak krásní a líbezni, umí nejen milovat a být milováni nebo tančit a zpívat, ale i se ohánět dýkami a rozlévat jedy.*

Cicero moralizuje stejně jako Augustin, který zostuzuje pohany, protože na rozdíl od křesťanů navštěvují cirky, divadla, amfiteátry a pořádají orgiastické slavnosti. Nepřátelé jsou *jiní* než my a řídí se zvyky, které nejsou naše.

V pravém slova smyslu tím jiným je cizinec. Už na římských basreliéfech jsou barbaři vyobrazeni jako zarostlí a s tupými tvářemi a sám název barbaři odkazuje, jak je známo, na vadu v řeči, a tedy v myšlení.

* Přel. Jan Ctibor.

Nicméně na počátku si nevytváříme nepřátele z oněch jiných, kteří nás ohrožují přímo (jako je tomu v případě barbarů), nýbrž z těch, jež má kdosi zájem ukazovat jako nebezpečné, třebaže nás bezprostředně neohrožují; nejde tedy o to, že by tím, jak nás ohrožují, působili jinak, nýbrž o to, že svou jinakostí působí, jako by nás ohrožovali.

Podívejme se, co říká Tacitus o Židech: „Bezbožné je pro ně všechno, co je pro nás posvátné, a co je pro nás nečisté, je jim dovoleno“ (a hned se nám vybaví odpor Anglosasů k francouzským žabožroutům nebo Němců k Italům, kteří holdují česneku). Židé jsou „divní“, protože nejedí vepřové, nedávají do pečiva kvásek, odpočívají v sobotu, uzavírají sňatky mezi sebou, obřezávají se (toho si všimněte), ne že by to byla hygienická nebo náboženská norma, ale „aby dali najevo svou odlišnost“, ukládají své mrtvé do hrobu a neuctívají naše císaře. A jakmile je prokázáno, nakolik jsou odlišné některé reálné zvyklosti (obřízka, odpočinek v sobotu), lze dodatečně zdůraznit odlišnost dalšími zvyklostmi bájnými (uctívají oslí hlavu, opovrhují rodiči, dětmi, bratry, vlastní a bohy).

Plinius nemá z čeho obvinít křesťany, neboť musí uznat, že jejich zájmem není páchat zločiny, nýbrž pouze konat dobré skutky. Přesto je posílá na smrt, protože neobětují císaři, a v tom zatvrzelém odmítání něčeho tak samozřejmého a přirozeného je zjevná jejich odlišnost.

Posléze s rozvíjejícími se styky mezi různými národy bude novou formou nepřátele nejenom ten, kdo stojí mimo a dává najevo svou cizost, ale i ten, kdo je uvnitř, mezi námi – dnes bychom řekli neunijní přistěhovalec –, kdo se chová nějak jinak nebo mluví špatně naším jazykem a kdo je v Iuvenalově satíře mazaným a šejdířským graeculem, drzým, chlípným, schopným vzít si do postele přítelovu babičku.

Naprosto cizí je vzhledem k jiné barvě pleti černocho. U hesla „Černocho“ v *Encyclopaedia Britannica*, v prvním americkém vydání z roku 1798, jsme se mohli dočíst:

Pleť černochoů mívá různé odstíny, avšak úplně všichni se od ostatních lidí liší všemi rysy svých obličejů. Oblé líce, vysoké lícní kosti, čelo nepřilíš vysoké, nos krátký, široký a zploštělý, rty silné, uši malé; jejich vzhled se vyznačuje ošklivostí a nepravidelností tvarů. Černošské ženy mají

výrazně shrbená záda a mohutné hýžděové svaly, jež jim dodávají tvaru jakýchsi sedel. Zdá se, že údělem tohoto nešťastného plemene jsou ty nejznámější neřesti: říká se, že zahálka, proradnost, mstivost, krutost, nedostatek studu, zlodějství, lži, oplzlost řeči, nevázanost, omezenost a nezdrženlivost v jednání v nich potlačily zásady přirozeného zákona a umlčely výčitky svědomí. Jakýkoliv soucit je jim cizí; jsou hrozivým příkladem zkaženosti, již člověk propadne, je-li ponechán sám sobě.*

Černoch je ošklivý. Nepřítel musí být ošklivý, protože krásné se ztotožňuje s dobrým (*kalokagathia*), a jedním ze zásadních rysů krásy je to, čemu bude posléze středověk říkat *integritas* (tj. člověk musí mít vše, co je požadováno, aby byl běžným zástupcem svého druhu, takže oškliví budou ti lidé, kterým chybí končetina, oko, jsou menší než průměr nebo mají „nelidskou“ barvu pleti). A už tu máme, počínaje jednoookým obrem Polyfémem a trpasličím Mimem konče, model identifikace nepřítele. Priscus z Pania v 5. století po Kr. popisuje Attilu jako muže malé postavy, široké hrudi a velké hlavy, s malýma očkama, jemným prokvetlým voussem, ploským nosem a (což je rys zásadního významu) temné pleti. Je zajímavé, nakolik se tvář Attily podobá fyziognomii ďábla, jak ho o pět století později viděl Rudolf Glaber – byl menšího vzrůstu, měl útlý krk, pobledlou tvář, černočerné oči, svraštělé čelo plné vrásek, rozplácly nos, převislé rty, nafouklé tváře, úzkou a ostře řezanou bradu, koží bradku, zašpičatělé uši porostlé chlupy, zježené a rozcuchané vlasy, psi zuby, podélnou lebku, vypouklou hrud, hrbatá záda, třepající se hýždě (*Historiarum libri quinque*, V, 2).**

Při setkání s dosud neznámou civilizací jsou bez *integritas* Byzantinci, jak je viděl Liutprando da Cremona, vyslaný roku 968 císařem Otou I. do Byzance (*Zpráva o poselství do Konstantinopole*):

...jsem stanul před Nikeforem, nestvůrnou bytostí, skřetem s obrovskou hlavou, malýma očkama připomínajícíma krtka. Hyzdí ho

* Přel. Gabriela Chalupská.

** Přel. Jindřich Vacek.

krátký hustý prošedivělý vous, krk má dlouhý jeden palec [...] ...je to skutečný lópás a barvou Habešan, „na něhož bys nechtěl narazit prostřed noci“, břicho má otlé, hýždě hubené, stehna vzhledem k nízké postavě příliš dlouhá, nohy krátké, chodidla plochá a venkovský šat tuze starý, smrdutý a vybledlý tím neustálým nošením.*

Smrdutý. Nepřítel vždycky zapáchá, však také jistý Berillon na počátku první světové války (1915) napsal *La polychrésie de la race allemande*, kde dokazuje, že průměrný Němec produkuje víc fekálií a nepříjemnějšího pachu než Francouz. Páchl-li Byzantinec, páchl i Saracén v díle *Evagatorium in Terrae sanctae, Arabiae et Egypti peregrinationem* od Félix Fabriho (15. století):

Saracéni páchnou hrozivým způsobem, a neustále se proto koupou; protože my nesmrdíme, je jim jedno, že se s nimi společně koupeme. Nejsou však stejně benevolentní k Židům, kteří páchnou ještě víc [...] proto jsou i páchnoucí Saracéni rádi, že jsou ve společnosti někoho, kdo nepáchne.**

Páchli i Giustiho Rakušané (vzpomeňme na „Vy, Excelenci, na mne nevrážíte / pro několik těch žertů bezcenných“):

Já vstoupil. Chrám ve prostorách svých všech
byl plný vojska, toho od severu,
jak sehnali je z Chorvat sem a z Čech,
jak na vinici voly v každém směru.
[...]
Já zůstal vzadu. Pad jsem znenadáni
v ten pustý dav a přiznám se vám rád,
že hnus mne pojal, o němž ani zdání
vy nemáte, svůj schován za úřad;

* Přel. Gabriela Chalupská.

** Přel. Gabriela Chalupská.

puch těžké dělal mi tu oddychání,
že – dovolíte-li, Excelenci – snad
mně zdálo se, i hlavním na oltáři,
v tom krásném dómu z loje svíčky září.*

Nemůže nesmrdět Cikán, když se žíví zdechlinami, jak upozorňuje Cesare Lombroso (*Zločinec*, 1876, 1, II), a v *Srdečných pozdravech z Ruska* páchne nepřítel Jamese Bonda Rosa Klebbová, která je nejen sovětská Ruska, ale navíc lesbička:

Za anonymními krémově nalakovanými dveřmi už bylo cítit vnitřek místnosti. Když Tařána uposlechla strohý pokyn a vstoupila, ten pach ji pohltit celou. Zůstala stát a zírala do očí ženy, která seděla za kulatým stolem pod ústředním osvětlením. Byl to pach metra za horkého večera – laciná vůně ukrývající animální pachy. Lidé v Rusku se impregnují parfémy bez ohledu na to, zda jsou vykoupání či ne, jako že většinou nejsou [...]

Tařána se nechávala unášet příjemnými myšlenkami, když se otevřely dveře ložnice a v nich se objevila Klebbová [...] Plukovnice Klebbová ze SMĚŘŠ byla oděna do průsvitné noční košilky z oranžového krepdešínu [...] Jedno tlusté koleno s doličky, připomínající zažloutlý kokos, vykouklo z pootevřených záhybů košilky, když Rosa zaujala klasický postoj modelky [...] Rosa Klebbová si pro tuto příležitost sundala brýle a vydatně se nalíčila [...] Poplácala na gauč vedle sebe. „Zhasněte to velké světlo, má drahá. Vypínač je u dveří. A pak si ke mně přijďte sednout. Musíme se lépe poznat.“**

Nestvůrný a zapáchající je přinejmenším od počátku křesťanství Žid, neboť jeho modelem je Antikrist, arcinepřítel, nepřítel nejen náš, ale dokonce Boží:

* Přel. Jaroslav Vrchlický in: *Tři knihy vlaské lyriky*. 1886–1894, Praha, Vzdělávací bibliotéka (bez vrocení).

** Ian Fleming, *James Bond, Srdečné pozdravy z Ruska*, přel. Ivan Němeček, Praha, Delfin 1997.

Takto tedy vypadá: hlavu má jako žhnoucí plamen, pravé oko podlité krví, levé zas zelené jako kočka a se dvěma zorničkami, oční víčka má bílá, spodní ret velký, pravá stehno slabé, nohy tlusté, palec zploštělý a protáhlý (*Syrská závěť našeho Pána Ježíše Krista*, I, 4, 5. století).

Antikrist se zrodí z židovského národa [...] ze spojení otce a matky, tak jako se rodí všichni lidé, a nikoli, jak tvrdí někteří, jenom z panny. [...] Na začátku jeho početí ďábel vstoupí do matčiny dělohy, působením ďábla bude vyživován v mateřském lůně a ďáblova moc bude stále s ním (*Adson de Montier-en-Der, O zrození a časech Antikrista*, 10. stol.).

Bude mít dvě ohnivých očí, uši jako osel, nos a tlamu jako lev, protože sesílá na lidi šílené skutky z nejzločinnějšího z ohňů a nejnestoudnější slova popírání, bude je nutit zapírat Boha, jejich smysly zaplaví těmi nejstrašnějšími puchy a církevní instituce bude drásat s nejukrutnější dravostí; bude se smát ohavným šklebem a přitom bude ukazovat strašlivé železné zuby (*Hildegarda z Bingenu, Liber Scivias*, III, 1, 14, 12. stol.).*

Pokud pochází Antikrist z lidu židovského, pak se jeho obraz musí nutně promítnout do obrazu Žida, ať už v antisemitismu lidovém, teologickém nebo měšťáckém z devatenáctého až dvacátého století. Začněme tváří:

Obvykle mají sinalou tvář, nos zahnutý, oči zapadlé, bradu vystoupilou a velmi výrazné stahovací svaly úst. [...] Krom toho jsou Židé náchylní k nemocem, které poukazují na zkaženou krev, jako bylo kdysi malomocenství a dnes tomu podobné kurděje, krtice, návaly krve [...] Říká se, že Židé neustále nepříjemně páchnou [...] Jiní tento účinek přisuzují častému požívání zeleniny pronikavého zápachu, jako je cibule a česnek. [...] Další zase říkají, že je to husím masem, které mají ve velké oblibě, to je dělá bledými a žlučovitými, neboť v této potravě se nachází hojné množství hrubých a lepkavých cukrů

* Přel. Gabriela Chalupská.

(Baptiste-Henri Grégoire, *Essai sur la régénération physique, morale et politique des Juifs*, 1788).*

Později přidá Richard Wagner ještě aspekty fonetické a mimické:

V Židově zevnějšku je cosi cizího, co nás u této národnosti odpuzuje více než cokoli jiného; s takto vypadajícím člověkem si mimoděk nepřejeme mít nic společného [...] Nedokážeme si představit, že postavu antickou či moderní, ať již hrdinu či milovníka, by ztvárnil Žid, aniž bezděčně pocítíme směšnou nepatřičnost tohoto ztvárnění. [...] Nejvíce nás však odpuzuje zvláštní akcent, který je pro židovskou mluvu charakteristický. [...] Naše uši mimořádně dráždí syčivý, pronikavý a mručivý zvuk tohoto jazyka. Židé používají slova a větnou stavbu způsobem odporujícím duchu naší národní řeči. [...] Když je posloucháme, více pozornosti bezděčně věnujeme jejich mluvě než tomu, co nám sdělují. Toto je nanejvýš důležité, máme-li vysvětlit dojmy vyvolávané současnými hudebními díly Židů. Posloucháme-li hovořícího Žida, jsme mimoděk podrážděni tím, že jeho mluva je prostá jakéhokoli skutečně lidského výrazu. [...] Je přirozené, že vrozená sterilita židovské povahy, která je nám tak protivná, nachází nejvýraznější vyjádření ve zpěvu, který lze považovat za nejživější a nejautentičtější výraz jedincova citu. Židovi lze přiznat umělecké nadání k jakémukoli jinému umění, nikoli však ke zpěvu, to jako by mu bylo upřeno samotnou přírodou (Richard Wagner, *Židovství v hudbě*, 1850).**

Hitler pokračuje přívětivěji, téměř to hraničí se závistí:

Právě u mládeže musí oděv také sloužit výchově. [...] Kdyby dnes tělesná krása nebyla zcela zatlačena do pozadí našimi nedbalými módními bytostmi, nebylo by možné svádění statisíců dívek křivonohými, odpornými židovskými mladíky.***

* Přel. Gabriela Chalupská.

** Přel. Gabriela Chalupská.

*** Adolf Hitler, *Můj boj (Mein Kampf)*, přel. Slavomír Michalčík, Praha, nakl. Otakar II. 2000.

Od tváře přejdeme ke zvykům, a už tu máme židovského nepřítele, který zabíjí děti a napájí se jejich krví. To se objevuje velmi záhy, například v *Canterburských povídkách* od Chaucera, kde se vypráví o malém chlapci, velmi podobném svatému Šimonovi z Tridentu, který denně prochází židovskou čtvrtí za hlasitého vyzpěvování *Alma redemptoris* a na něhož si právě proto počihá vrah, podřízne mu hrdlo a hodí ho do stoky.

Žid zabíjející děti a napájející se jejich krví má velmi složitou genealogii, protože týž model existoval při vytváření nepřítele uvnitř křesťanstva již dříve, totiž v kacíři. Stačí jediný text:

Večer, když se rozsvěcují světla a u nás se slaví pašije, vodí oni do jistého domu dívky, které zasvětili do svých tajných rituálů, a zhasínají lampy, neboť si nepřejí světlo, které by bylo svědkem nestoudností, jež se tu odehrají, a dávají volný průchod své prostopášnosti vůči každému, kdo se naskytne, i kdyby to byla sestra nebo dcera. Jsou totiž přesvědčeni, že činí po vůli ďáblům, když porušují boží zákony, jež zapovídají spojení s vlastní krví. Jakmile je rituál ukončen, vrátí se domů a čekají, až uplyne devět měsíců. Když nadejde chvíle, kdy by se měly narodit bezbožné děti vzešlé z bezbožného sémě, opět se shromáždí na témž místě. Tři dny po porodu odeberou děti jejich matkám, ostrými čepelemi jim odřežou droboučké končetiny, do pohárů odchytávají prýstící krev, spalují novorozence, když ještě dýchají, a hází je na hořící hranici. Poté v pohárech smísí krev a popel do odpudivé směsi, jíž znečistí pokrmy a nápoje, potají, jako kdyby přidávali jed do medoviny. Takové je jejich přijímání (Michael Psellos, *De operatione daemonum*, 11. stol., kap. 4).

Někdy je nepřítel vnímán jako odlišný a ošklivý, protože je z nižší třídy. Thersites v *Íliadě* („kulhal na jednu nohu a šilhal, byl na obou plecích nahrblý, sraženou hrud – měl ošklivou šišatou hlavu, smáčknuté temeno měl – pár chlupů mu pučelo na něm“*) je společensky níže než Agamemnon nebo Achilleus, a proto vůči nim pocituje závist. Mezi Thersitem

* Homér, *Ilias*, II, 212, přel. Rudolf Mertlík, Praha, Odeon 1980.

a De Amicisovým Frantim není velkého rozdílu, oba jsou oškliví: Odysseus ztloukl Thersita do krve a Frantiho pošle společnost do káznice:

Vedle sebe má chlapce drzého a lstivého, jménem Franti, který byl již vyloučen z jiné školy. [...] Jen jediný se mohl smáti, když Derossi přednášel o pohřbu králově, a byl to Franti. Hnusí se mi. Je to ošklivý hoch. Když přijde některý otec do školy, aby pokáral svého synka, on má z toho radost; když někdo pláče, on se směje. Před Garronem se třese, ale zedníčka zbije, protože je malý; týrá Crossiho, protože má ruku bez vlády; posmívá se Precossimu, jež všichni ctí; tropí si šašky i z Robettiho ze druhé, jenž chodí o berlích od té doby, co zachránil dítě. Vyzývá všechny, kteří jsou slabší nežli on, a když dojde na pěsti, zdivočí a bije až hrůza. Na svém nízkém čele, v těch urputných očích, jež téměř skrývá pod štítkem čepice z voskovaného plátna, má něco, co působí zrovna ošklivost. Nebojí se ničeho, učiteli směje se do očí, krađe, kde může, zapírá s tváří nestydatou, stále se s někým hádá, nosí do školy špendlíky, aby píchal sousedy, trhá si knoflíky z kabátu a trhá je jiným, hraje o ně; a pouzdra, sešity, knihy, všechno má zmačkané, roztrhané, pomazané, pravítko zubaté, pero ohlodané, nehty okousané, šaty plné skvrn a děr od samých rvaček [...] Učitel někdy dělá, jako by jeho darebnosti neviděl, ale on dělá tím hůře. Zkoušel to s ním po dobrém, ale on se mu vysmál. Řekl mu hrozné věci, a on si zakryl tvář rukama, jako by plakal, ale zatím se smál.*

K nositelům ošklivosti zaviněné společenským postavením patří pochopitelně rozený kriminálník a prostitutka. Ovšem s prostitutkou vstupujeme do jiného světa, totiž do světa sexuální nenávisti či rasismu. Muž, který vše ovládá a píše nebo vše ovládá psaním, od prvopočátku uváděl jako nepřítele ženu. Nenechme se oklamat tím, že jsou ženy líčené jako andělské bytosti, naopak; jelikož ve velké literatuře převládají krásná a něžná

* Edmondo De Amicis, *Srdce*, 25. října, 21. ledna, přel. Bedřich Frída, Praha, nakl. Vilímek 1941.

stvoření, svět satiry – neboli svět lidové představitivosti – neustále ženu demonizuje, a to už od antiky přes středověk až do moderní doby. V antice se omezím na *Martiala (Epigramy, 94)*:

Už dobrá tři sta zažila jsi konsulů a tři máš zuby, čtyři chlupy na hlavě, jak cvrček prsa, pleť a nohy mravence a na čele máš vrásek – víc než na šatech; jak pavučinka visí tvoje poprsí [...] A stejně dobře vidíš jako zrána výr, a voníš stejně jako chlípni kozlové, máš stejný zadek jak ta kachna vyhublá [...] ...v tvé lůno vnikne teď – už jen pohřební louč!*

A kdopak asi bude autorem tohoto úryvku?

Žena je nedokonalý tvor, zmítaný tisíci vášněmi, jež jsou nechutné a odporné, když na ně jen pomyslíme, natož když o nich uvažujeme [...] Žádné jiné zvíře není méně čisté: ani prase, když se válí v blátě, není ohavnější; a pokud by to někdo chtěl popírat, ať se podívá na jejich tělesné části, ať prozkoumá tajná místa, kam se studem ukrývají hrozná nástroje, jež používají k odvádění svých přebytečných šťáv.**

Pokud mohl takto uvažovat Giovanni Boccaccio (v *Havranovi*), onen svět-ský zhýralec, představte si, co si musel myslet a psát středověký moralista, aby stvrdil zásadu apoštola Pavla, že nejlépe, a pokud možno bez vzplanutí, by bylo nikdy nepoznat tělesné rozkoše.

Odon z Cluny v 10. století připomínal, že:

Krása těla tkví zcela v pokožce. Však také kdyby lidé viděli, co je pod kůží, kdyby měli jako rysové v Boiótii schopnost nahlížet pod povrch, jediný pohled na ženu by jim byl odpudivý: onen ženský půvab je pouhá Subura, krev, mok, žluč. Uvažte jen, co se skrývá v chřípí, v hrdle, v břichu: všude samá špína [...] A pokud se štítíme byť jen prstem dotknout

* Marcus Valerius Martialis, *Epigramy*, 94, přel. Rudolf Kuthan, Praha, Alois Srdce 1932 (upraveno).

** Giovanni Boccaccio, *Dekameron*, přel. Jiří Pelán.

zvratků či hnoje, jak můžeme toužit po tom, že stiskneme v náručí obyčejný vak plný výkalů! (*Collationum Libri Tres, PL, 133, coll. 556 a 648*)

Od řekneme „běžné“ misogynie se dospěje k vytvoření pojmu čarodějnice, mistrovskému kousku moderní civilizace. Čarodějníci samozřejmě znali i v klasické antice, připomenu jen Horatia („Sám jsem spatřil, jak kráčí sem Canidie v svém černém plášti, vlas vlající, bosá, šat podkasán, zpívá, za ní pak Sagana starší. Jim oběma smrtelná bledost dodala strašného vzhledu.“ *Satiry 8*)* či čarodějnice ve *Zlatém oslu* od Apuleia. Ale v antice stejně jako ve středověku se hovoří o čarodějích a čarodějnicích většinou v souvislosti s lidovými pověrami jako o víceméně podružných jevech posedlosti. Řím v dobách Horatiových se necítil čarodějnicemi ohrožen a ve středověku panoval ještě názor, že čarodějnictví je v podstatě projev autosugesce, a že tedy čarodějnicí je ta, která věří, že jí je, jak se pravilo v 9. století v *Canon Episcopi*:

Některé zkažené ženy, které se obrátily k Satanovi a jsou posedlé svými představami a klamy, věří a prohlašují, že jezdí v noci v doprovodu velkého množství dalších žen na zvířatech a provázejí Dianu. [...] Kněží mají za úkol lidu neustále kázat, že tyto věci jsou naprosto špatné a že tyto představy nejsou v myslích věřících vyvolávány duchem Božím, ale duchem zlým. Satan se totiž proměňuje v anděla světla a zmocňuje se mysli těchto ženštin a podrobuje si ji pro jejich vlašnou víru a pochybovačnost.**

Teprve na úsvitu moderního světa se čarodějnice shromažďují v sektách, světí sabaty, létají, proměňují se ve zvířata a stávají se společenským nepřitelem, který nezaslouží nic jiného než inkviziční procesy a upálení na hranici. Nebudeme se zde pouštět do řešení složitého problému čarodějnického syndromu – ať už šlo o hledání obětního beránka za hlubokých

* Horatius (Quintus Horatius Flaccus), *Vavřín a réva*, přel. Rudolf Mertlík (neuveđen), Praha, Odeon 1972.

** Přel. Gabriela Chalupská.

společenských krizí, o vliv sibiřského šamanismu nebo o přetrvávání odvěkých archetypů. Nás zajímá opět pouze opakující se model, podle něhož se vytváří nepřítel – a který je analogický modelu vytváření kacíře nebo Žida. A nestačí, aby v šestnáctém století muži vědy jako Gerolamo Cardano (*O rozmanitosti věcí*, XV) vznášeli rozumné námitky:

Jsou to ženštiny žalostného postavení, které živoří v údolích a jedí kaštany a byliny. [...] Proto jsou vychrtlé, znetvořené, sinalé, s vyboulenýma očima, a podle pohledu mají melancholickou a podlou povahu. Jsou zamklé, roztěkané a málo se liší od lidí posedlých ďáblem. Jsou tak jisté ve svých názorech, že kdybyste přihlíželi jen k řečem, které vedou, uvěřili byste, že věci, o nichž mluví s takovým přesvědčením, jsou skutečné, přestože se nikdy nestaly a nikdy nestanou.*

Nové vlny pronásledování začínají, jakmile se objevili malomocní. Carlo Ginzburg ve své knize *Noční příběh. Sabat čarodějnic* připomíná, že v roce 1321 bývali po celé Francii upalováni za to, že chtěli záhubu všeho lidu, a proto zamořovali vodu v kašnách a studních: „Malomocné ženy, které se přiznaly, ať spontánně nebo na mučidlech, měly být upáleny, pokud nebyly těhotné; pokud byly, měly být segregovány až do porodu a do konce kojení a pak upáleny.“**

Není těžké vidět zde kořeny procesů s šířiteli nákazy. Avšak je tu ještě jiný aspekt onoho pronásledování, o němž píše Ginzburg, totiž že byli malomocní automaticky spojováni s Židy a Saracény. Řada kronikářů přinášela zvěsti, pode nichž jsou Židé komplici malomocných, a proto jich bylo mnoho upáleno spolu s nimi: „Prostý lid vzal spravedlnost do vlastních rukou, aniž dostal svolení probošta nebo baliva: zavíral tyto lidi do domů spolu s dobyt看kem a náradím a domy podpaloval.“***

Jeden z vůdců malomocných údajně přiznal, že byl podplacen jistým Židem, který mu předal jed (vyrobený z lidské krve, moči, tří bylin a posvěcené hostie)

* Přel. Gabriela Chalupská.

** Carlo Ginzburg, *Noční příběh. Sabat čarodějnic*, přel. Josef Hajný, Praha, Argo 2003.

*** *Ibidem*.

ve váčcích, k nimž byla přivázána závaží, aby šly ve studnách snadněji ke dnu, avšak na Židy se obrátil král Granady – a podle dalšího zdroje se ke komplotu připojil i sultán z Babylonie. A tak se rázem spojily tři typy tradičního nepřítel: malomocný, Žid a Saracén. Čtvrtý nepřítel, kacíř, vzešel z toho, že shromáždění malomocní měli plivnout na hostii a pošlapat kříž.

Později budou podobné rituály provádět čarodějnice. Ve 14. století vznikly první rukojeti pro inkviziční procesy namířené proti kacířům jako *Practica inquisitionis hereticae pravitatis* od Bernarda Guie nebo *Directorium Inquisitorum* od Nicolase Eymerica a v 15. století (zatímco Marsilio Ficino překládá ve Florencii Platóna z nařízení Cosima de' Medici a podle známé studentské parodie si lidé začínali prozpěvovat „ta radost, ta radost – středověk je minulost“), v letech 1435 až 1437 vychází Niderův *Formicarius*, kde se poprvé mluví o různých čarodějnických praktikách v moderním smyslu.

V bule *Summis desiderantes affectibus* napíše roku 1484 Inocenc VIII.:

K našemu velkému znepokojení se k našim uším nedávno doneslo, že v některých oblastech Německa [...] lidé obojího pohlaví zapomněli na svou spásu a vzdálili se od katolické víry, nebojí se tělesně obcovat s ďábelskými přízraky a démony, usmrcovat a hubit ženy, zvířata, plody země [...] prostřednictvím kouzel, čar, zaříkávací a dalších zavržených magických praktik [...]. Jak nám ukládá naše poslání, chceme se náležitými prostředky postarat o to, aby hrozba heretické nepravosti nerozšířila svůj jed na úkor nevinných lidí. Budiž dáno na vědomí inkvizitorům Sprengerovi a Kramerovi, kteří mají vykonávat úřad inkvizitorů v těchto oblastech, aby nadále a neustále pokračovali v nápravě, uvěznění a trestání osob za výše řečené výstřelky a zločiny...*

A pod vlivem *Formicaria* zveřejní v roce 1486 Sprenger a Kramer hanebný spis *Malleus Maleficarum* (Kladivo na čarodějnice).

* Přel. Gabriela Chalupská.

Jak udělat z někoho čarodějnicí nám říkají (jako jeden příklad z tisíce) akta z inkvizičního procesu proti Antonii z farnosti Saint-Jorioz v ženevské diecézi, probíhajícího roku 1477:

Obviněná opustila manžela i děti a s Massetem se vypravila na místo zvané „laz Perroy“ nedaleko říčky [...], kde se konalo shromáždění kacířů, a našla zde značný počet mužů a žen, kteří se navzájem dvořili a tancovali pozpátku. Tehdy jí ukázal ďábla jménem Robinet, jenž vypadal jako mouřenín, a řekl: „To je náš mistr, jemuž je třeba vzdávat úctu, chceš-li dostat to, co si přeješ.“ Obviněná se ho zeptala, jak si má počínat [...], a řečený Masset jí odpověděl: „Zřekneš se Boha Stvořitele a katolické víry i oné kuplířky Panny Marie a přijmeš jako svého pána a mistra tohoto ďábla zvaného Robinet a učiníš vše jemu po vůli [...].“ Když obviněná vyslechla tato slova, posmutněla a odmítla učinit tak hned napoprvé. Ale nakonec se Boha Stvořitele zřekla slovy: „Zříkám se Boha Stvořitele a katolické víry a svatého Kříže a přijímám tebe, ďáble Robinete, za svého pána a mistra.“ A vzdala úctu ďáblu tím, že mu políbila nohu [...] Poté z pohrdání Bohem hodila na zem dřevěný kříž, levou nohou ho pošlapala a poté jej přelomila [...] Dopravovala se na holi dlouhé půl druhé pídě; když se chtěla dostavit na shromáždění, musela ji namazat mastí, již měla plné ciborium, a zastrčit si ji mezi stehna se slovy: „Leť, leť k ďáblu!“; načež byla okamžitě rychlým pohybem přenesena vzduchem až na místo shromáždění. Přiznává dále, že na zmíněném místě pojídali chléb a maso; pili víno a opět tančili; poté se ďábel, jejich mistr, proměnil z člověka v černého psa a oni ho uctívali a klaněli se mu, líbali mu zadek; nakonec ďábel, když byl uhašen oheň, který tam plál zelenými plameny a osvětloval shromáždění, zvolal mohutným hlasem: „Mecllet! Mecllet!“, a na to volání se muži začali zvířecky pářit se ženami a ona s řečeným Massetem Garinem.*

Citováno in: Giuseppina a Eugenio Battisti, *La civiltà delle streghe*, Milano, Lerici 1964, s. 73n.

Tato výpověď s nejrůznějšími detaily, jako je plivnutí na kříž a políbek na řít, připomíná téměř doslova výpovědi z procesu s templáři, k němuž došlo o sto padesát let dříve. Zarážející je nejenom to, že se inkvizitoři při tomto procesu v 15. století ve svých otázkách a při soudním projednávání řídili tím, co se dočetli o předchozích procesech, ale že ve všech případech je oběť na konci poměrně ostrého výslechu přesvědčena o své vině. V procesech s čarodějnicemi se tedy nejenom utváří obraz nepřítele a na závěr se oběť dozná i k tomu, co neudělala, ale při doznání je přesvědčena, že dotyčné činy spáchala. Vzpomeňme na obdobný proces vyličený v Koestlerově *Tmě o polednách* (1941, česky 1992) – a také na to, že ve stalinských procesech se pokaždé nejprve vykonstruoval obraz nepřítele a pak se oběť přiměla k tomu, aby se v tom obraze poznala.

Vytváření nepřítele vede k tomu, že se jím stává i ten, kdo usiluje o vlídné přijetí. Divadlo a literatura podávají příklady různých „ošklivých káčátek“, jimiž ostatní opovrhují, a tak se podřídí představě, kterou o nich mají. Jako typický příklad bych citoval *Richarda III.*:

Jenomže já – já nemám postavu pro takové rozpustilosti, milostným zrcadlům se dvořit nemohu [...], já mám souměrnost těla přistříženou, falešná příroda mě ošidila o vzhled, jsem zpotvořený, nedodělaný, vyslaný předčasně sem na svět, kde mám dýchat, ani ne z polovičky hotový, a to tak mizerně a nevkusně, že kudy kulhám, feny štěkají – mně tedy v tomhle slabounkém, pisklavém míru nezbyvá žádná sladká kratochvíle; nanejvýš pátrat, jaký vrhám v slunci stín, a skládat básně na svou šerednost. A jelikož nemohu dělat milovníka a tím se bavit v těchto dnech laskavých slov, rozhodl jsem se dělat ničemnosti a nenávidět prázdnu rozkoš dnešních dnů.*

Zdá se, že se bez nepřítele neobejdeme. Civilizační vývoj postavu nepřítele nezruší. Tuto potřebu má vrozenou i člověk krotký a mírumilovný. V takovém případě se obraz nepřítele pouze přesune z lidského objektu

* William Shakespeare, *Richard III.*, in: *Pět her*, přel. Břetislav Hodek, Praha, Odeon 1980.

na přírodní či společenskou sílu, jež nás nějakým způsobem ohrožuje a kterou je třeba přemoci, ať už je to kapitalistické vykořisťování, znečišťování prostředí nebo hlad ve třetím světě. Třebaže však jde o případy „ctné“, jak připomíná Bertold Brecht, i nenávist k nespravedlnosti pokřivuje líc.

Je tedy tvář v tvář odvěké potřebě mít nepřátele etika bezmocná? Řekl bych, že naléhavá potřeba etiky vyvstává nikoli ve chvíli, kdy předstíráme, že nepřátelé nejsou, nýbrž když se je snažíme pochopit, vžít se do jejich situace. Aischylos nepocituje zášť vůči Peršanům, jejich tragédii prožívá s nimi a z jejich pohledu. Caesar jedná s Galy se značným respektem, na nejvyšší mu připadají jako ufnukanci, když se vzdávají, a Tacitus obdivuje Germány, protože jsou statného těla, a jediné, nač si naříká, je jejich špína a nechť k namáhavým pracím, neboť nesnášejí horko a žízeň.

Snažit se porozumět druhému znamená rozbít všechna klišé, ale nepopřít ani nezrušit jeho odlišnost.

Budme však realisty. Tyto formy chápání nepřítelů jsou vlastní básníkům, světcům nebo zrádcům. Naše nejhlubší pohnutky jsou zcela jiného rázu. V roce 1968 byla v Americe zveřejněna *Tajná zpráva z Iron Mountain o možnosti a potřebě míru* od anonymního autora (někteří ji dokonce připisovali Galbraithovi).^{*} Zcela zřejmě šlo o pamflet proti válce nebo aspoň o pesimistický nárek nad její nevyhnutelností. Jelikož je však k válce zapotřebí nepřítel, proti němuž by se bojovalo, odpovídá nevyhnutelnosti války nevyhnutelná potřeba určit si a vytvořit nepřítel. A tak se s naprostou vážností v tomto pamfletu uvádělo, že přechod celé americké společnosti do stavu míru by byl katastrofální, neboť pouze válka tvoří základ harmonického rozvoje lidských společností. Řízené vydávání peněz na ni funguje jako ventil, který reguluje řádný chod společnosti. Válka řeší problém zásob; je to ekonomická rezerva. Díky válce může v sobě společenství lidí vidět „národ“; bez kontrastu války a míru by vláda ani nemohla stanovit sféru své legitimacy; jenom válka zajišťuje rovnováhu mezi třídami a umožňuje zapojit a využít protisociální síly. Mír vede k nestabilitě a kriminalitě mladistvých; válka

^{*} K vydání připravil Leonard C. Lewin, New York, The Dial Press 1968.

zcela správně usměrňuje všechny nepokojné síly, neboť jim dává jistý „status“. Armáda je poslední nadějí vyděděnců a nekalých žvlů; pouze válečný řád se svou mocí nad životem a smrtí připravuje společnost na to, aby platila cenu krve i za jiné instituce, které s ní nesouvisí, jako rozvoj automobilismu. Z ekologického hlediska představuje válka jakýsi vypouštěcí ventil pro přebytečné životy; až do 19. století v ní sice umírali jen nejzdatnější členové daného společenství (válečníci), kdežto ti neschopní se zachránili, avšak současné metody i tento problém překonaly bombardováním civilních center. Bombardováním se omezuje nárůst populace lépe než rituálním vražděním nevinů, náboženskou cudností, násilným zmrzačováním nebo široce uplatňovaným trestem smrti... A konečně právě válka umožňuje rozvoj umění vpravdě „humanistického“, v němž převládají konfliktní situace.

Pokud je to tak, měl by se nepřítel vytvářet intenzivně a trvale. Zcela exemplární příklad nám nabízí George Orwell v knize 1984:

V příštím okamžiku se z velké obrazovky na konci místnosti vyvalila ohavná skřípavá řeč, jakoby vycházející z obludného, nenamazaného stroje. Zvuky, při nichž člověku cvakaly zuby a ježily se vlasy na hlavě. Začala Nenávist.

Jako obyčejně se na obrazovce objevila tvář Emanuela Goldsteina, Nepřítele lidu. Tu a tam se mezi posluchači ozval sykot. Drobná žena s pískovými vlasy ze sebe vydala skřek, v němž se mísil strach a odpor. Goldstein byl renegát a odpadlík, který kdysi dávno [...] byl jednou z vedoucích osobností Strany [...], potom se zapletl do kontrarevoluční činnosti, byl odsouzen k smrti, ale tajuplně unikl a zmizel. [...] Byl prvotní zrádce, ten, kdo nejdříve poskrvrnil čistou Stranu. Všechny další zločiny proti Straně, všechny zrady, sabotáže, kacířství a úchytky vznikaly přímo z jeho učení. Kdesi ještě stále žil a kul svoje pikle. [...]

Winstonovi se sevřel žaludek. Při pohledu na Goldsteinovu tvář zakoušel vždy bolestnou směsici pocitů. Byla to hubená židovská tvář s velkou aureolou kučeravých bílých vlasů a s malou kozí bradkou - tvář chytrá, a přece jako by si zasloužila opovržení, s výrazem senilní hlouposti, kterou naznačoval dlouhý tenký nos, na němž blízko

špičky seděly brýle. Trochu svým vzezřením připomínal ovci, i hlas měl mečivý. Goldstein vedl svůj obvyklý jedovatý útok na učení Strany [...], požadoval okamžité uzavření míru s Eurasií, obhajoval svobodu projevu, svobodu tisku, svobodu shromažďování, svobodu myšlení, hystericky křičel, že revoluce byla zrazena. [...]

Nenávist trvala sotva třicet vteřin a polovina lidí v místnosti začala neovladatelně, zběsile pokřikovat. [...]

Ve druhé minutě přešla nenávist v záchvat zuřivosti. Lidé vyskakovali z míst, křičeli z plných plic a snažili se umlčet dráždivý mečivý hlas znějící z obrazovky. Drobná žena s pískovými vlasy zrudla a ústa se jí otvírala a zavírala jako rybě na suchu. [...] Tmavovlasá dívka za Winstonem začala vykřikovat „Svině!“ a zničehonic popadla těžký slovník newspeaku a mrštila jím do obrazovky. Zasáhl Goldsteina do nosu a odrazil se; hlas neústupně mluvil dál. Winston v jasném okamžiku zjistil, že řve s ostatními a zuřivě kope patou do trnože. Na Dvou minutách nenávisti nebylo tak hrozné, že se jich člověk musel účastnit, ale že bylo nemožné nezapojit se. [...] Odporná extáze strachu a pomstychtivosti, touha zabíjet, mučit, rozsekat obličej kovářským kladivem projela všemi jako elektrický proud a změnila každého i proti jeho vůli v ječícího šílence.*

Nemusíme ani podlehnout šílenství z 1984, abychom poznali, že jsme bytosti mající zapotřebí nepřítel. Jsme svědky toho, co dokáže strach z přílivu nových přistěhovalců. Rozšířením charakteristických vlastností některých Rumunů nacházejících se na okraji společnosti na celé etnikum se dnes v Itálii vytváří obraz rumunského nepřítel, ideálního obětního beránka pro společnost, která unášena proudem transformace – i etnické – už nepoznává sebe samu.

Nejpesimističtější pohled v tomto smyslu přináší Sartrovo drama *S vyloučením veřejnosti* (*Huis clos*). Na jedné straně můžeme identifikovat sami sebe jen v přítomnosti Druhého a na tom spočívají pravidla soužití a smířlivosti. Raději však shledáváme Druhého nesnesitelným, protože v jistém smyslu

* George Orwell, 1984, přel. Eva Šimečková, Praha, Naše vojsko 1991.

to nejsme my. Uděláme z něho tedy nepřítele, a tím si vytvoříme peklo na zemi. Když Sartre zavře tři nebožtíky, kteří se za života nikdy nesetkali, do hotelového pokoje, jeden z nich pochopí strašlivou pravdu:

Uvidíte, jak je to hloupé. Strašlivě hloupé. Žádná fyzická muka tu nejsou, a přece jsme v pekle. A nikdo nemůže přijít. Nikdo. Zůstaneme spolu až do konce sami. [...] ...někdo tu chybí. Kat. [...] No, a to je jen úspora personálu. Nic víc. [...] Každý z nás je katem obou ostatních.*

[Předneseno na Univerzitě v Bologni 15. května 2008 v rámci večerů o klasikách a publikováno in: Ivano Dionigi (editor), *Elogio alla politica*, Milano, BUR 2009.]

* Jean-Paul Sartre, *S vyloučením veřejnosti*, in: *Pět her*, přel. A. J. Liehm, Praha, SNKLUB 1962.